

TOLERANCIA A PRINCÍP FALZIFIKÁCIE

ELENA VÁROSSOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

18. septembra 1994 zomrel v Londýne vo veku 92 rokov Karl R. Popper, narodený vo Viedni 28. júla 1902. Pred fašizmom emigroval r. 1937 na Nový Zéland, od r. 1945 sa stal britským občanom. Británia mu poskytla dobrú vlasť a zahrnula ho vedeckými poctami a spoločenským uznaním. Najprv docent, od konca vojny profesor logiky a vedeckej metodológie na londýnskej univerzite, r. 1969 emeritovaný. Roku 1965 bol povýšený do šľachtického stavu. Prednášal po celom svete, čestné doktoráty získal roku 1978 v rodnej Viedni a roku 1994 na Karlovej univerzite v Prahe.

Popper patrí do radu najvýznamnejších a najoriginálnejších mysliteľov nášho storočia. Oblasť jeho vedeckých výskumov siaha od matematiky a logiky k metodológii vedy, od klasických filozofických problémov teórie univerza a teórie poznania k sociálno-politickej teórii. Širšej kultúrnej verejnosti je známy najmä ako filozof angažujúci sa v teoretickom zdôvodnení liberálnej a demokratickej spoločnosti. Dal jej názov – aj u nás dnes frekventovaný až do sémantickej vyprázdnenosti – **otvorená spoločnosť**.

V tejto príležitostnej spomienke na Poppera chcela by som sa v krátkosti dotknúť dvoch problémov: pojmu otvorenosti a pojmu a falzifikácie a naznačiť ich filozoficky najvýznamnejšie implikácie. Podľa môjho názoru tieto pojmy tvoria hlavný nerv Popperovej filozofickej, vedeckej a sociálno-politickej tvorby. Výrazne o tom svedčia všetky jeho publikácie, pars pro toto, najmä autobiografické *Ausgangspunkte, Meine Intellektuelle Entwicklung* (1979) a ďalej *Offene Gesellschaft – offenes Universum* (1982); posledná publikácia podáva Popperove autokonfesie v rozhovore s Franzom Kreuzerom.

Popper je zaujímavý od mladosti tým, že nerobí ostré hranice medzi základnými kognitívnymi princípmi a metodologickými pravidlami prírodovedných a sociálno-politických teórií. Naopak, princíp otvorenosti a falzifikácie má svoju časovú prioritu vzniku práve v analýze a konfrontácii črt moderných demokratických a totalitno-autoritatívnych systémov a teórií, čo sa u Poppera datuje už od začiatku tridsiatych rokov. Konkrétne: v Popperovom duchovnom horizonte sa pojem otvoreného a uzavreného systému objavil po prvýkrát, ako sám priznáva Kreuzerovi, pri kritickom vyrovnávaní sa s marxizmom a jeho dogmaticko-nekritickou podobou. Toto vyrovnávanie znamenalo u Poppera súčasne vytriezvenie z možnosti realizovať myšlienku lepšej budúcnosti ľudstva inak ako trpezlivou reformnou cestou, stálou falzifikáciou, odstraňovaním politických omylov a vylepšovaním súčasných demokratických vládnych systémov. Iba štruktúra týchto systémov sa mu videla otvorená kritike a modifikáciám, ochote odstraňovať omyly a zmierovať sa s neistotami.

Patrí nielen k priamočiarosti Popperovho kritického talentu, ale aj k jeho vedeckej dôslednosti, že pretavil do empiricko-analytickej podoby Descartovo noetické stanovisko o potrebe pochybovania a opätovného pochybovania na ceste hľadania istôt: nijaký politický, filozofický ani akýkoľvek iný systém, teória, poznatok, ktoré samy seba potvrdzujú a vyhlasujú za nevyvrátiteľné, nie sú vedecké ani etické, ale spravidla sú nebezpečné, netolerantné. Názor, ktorý sa vyhýba falzifikácii, keď sa ukáže ako mylný, protirečí princípom otvorenosti a tvorivosti nielen vedeckých teórií, ale aj tvorivej podstate univerza, ktoré podľa Poppera realizuje vo svojej evolúcii taktiež hypotézy a falzifikáciu formou mutácií, bifurkáciou, propen- zitou, selekciou ([1], 65). Popper, autor mnohých biologických prác a zástanca evolučnej teórie poznania, nachádza v celom svete, v celej skutočnosti prejavy tvorivého princípu, tvorivé elementy, ktoré vlastne robia svet a život interesantným aj pekným, lebo dávajú vznik novým javom, ktoré tu predtým neboli. Známa je v tejto súvislosti Popperova veta, že „Život, ba svet sú tvorivé skôr, ako existuje život; ale dôkaz prichádza iba s životom a celkom rozhodujúci dôkaz až s Mozartom“ ([1], 64).

V čase, keď sa Popper vyrovnával s marxizmom (s ktorým krátke obdobie koncom dvadsiatych rokov ako pacifista a humanista spontánne sympatizoval), podrobil kritike aj Freudovo učenie. Freudizmu ako teórii vysvetľujúcej človeka deterministicky tak, že nech človek robí dobre či zle, koná vždy pod nátlakom čohosi obávaného, neznámeho, upieral Popper možnosť falzifikácie. Aj táto teória, podobne ako marxizmus, napriek mnohým kritikám a nezdarom nebola schopná hľadať svoje omyly a korigovať ich, naopak, rozvinula seba potvrdzujúci mechanizmus: to odporuje princípu otvorenosti.

Príkladom vedeckej otvorenosti bol pre Poppera práve v tejto dobe Einstein. Einsteinove pokusy s odklonom svetelných lúčov prechádzajúcich hmotou slnka, ktoré sa uskutočnili pri úplnom zatmení slnka, boli súčasťou testov overujúcich už celkovo vypracovanú hypotézu relativity; z pokusu vyplynulo, že Einsteinova hypotéza je nevyvrátená, a tým sa stáva verifikovanou teóriou. Tu si treba všimnúť Popperove termíny: nehovorí totiž, že niečo je dokázané alebo preukázané, ale iba vyvrátené alebo nevyvrátené, pozitívne testované. Pokus má však podľa Poppera aj druhú stránku, dokazujúcu falzifikačné dôsledky Einsteinovej teórie. V tom momente začína falzifikácia Newtonovej teórie univerzálnej gravitácie, pretože sa dopĺňa novým momentom relativity, a tým potvrdzuje neexistenciu neomylných alebo nerozporných teórií, verifikujúc názor, že každý nový objav falzifikuje doteraz platnú teóriu. V každej, aj v tej najistejšej teórii, akú predstavovala dve storočia Newtonova teória, je podľa Poppera zavŕtaný červík jej vyvrátiteľnosti. Naše poznanie rastie úmerne tomu, ako sme schopní vylučovať omyly, vedome, t. j. programovo prijať kritickú metódu ako nástroj riešenia nielen vedeckých, ale všetkých životných a sociálnych problémov.

Popper sa bránil hovoriť o sebe ako o profesionálnom filozofovi. V imanentných dejinách filozofie vidí viac nezmyselností, nejasností, prázdnej učnosti, menej už skutočný proces rozvíjania filozofických poznatkov, hypotéz, právd a ich falzifikácií. Popper to pripisuje čiastočne samým filozofom, ich špekulácii a zahmlievajúcemu jazyku, ktorý nedovoľuje jednoznačne porozumieť a vysvetliť ich zmysel. Pritom väčšina filozofických systémov podľa Poppera pretenduje na deštrukciu starých teórií a objavovanie nových poznatkov bez toho, aby sa

najprv pozitívne testovali ako teórie.

Popperov názor je v tejto súvislosti subjektívny a z hľadiska jeho konkrétneho kriticismu ho ťažko možno odobrať v celom rozsahu. Ale fakt, že na filozofickú teóriu kladie nárok kritického myslenia, ktorého funkcia je u filozofa nezastupiteľná verbálnou simuláciou alebo abstraktnou špekuláciou, treba prijať. Vo svetle chápania otvorenosti teórií a systémov je rozumnou filozofia iba tá, ktorá nie je založená na sebatpotvrďovaní, ale na akceptovaní všetkých, použijúc Popperov výraz, falzifikovaných „právd“, poznania, a teórií, na ktoré nadväzuje.

Z tohto hľadiska sa Popperovi vidí, že v dejinách filozofie existujú dve línie mysliteľov. Zoraďuje ich okolo problému chápania pravdy a omylnosti ľudského poznania, koncepcie pluralizmu mienok a súčasne rešpektovania tolerancie a aktívneho humanizmu. Jedna línia vychádza z Xenofana a Sokrata, pokračuje v Montaignovi, Erasmovi, Voltairovi, Lessingovi, Lockovi, ale aj Schopenhauerovi, čiastočne aj Kantovi. Je to línia reprezentujúca otvorené kritické myslenie. Druhá začína Platónom a jeho teóriou ideálneho štátu na čele s filozofmi, učencami, vševedcami. Najtrestuhodnejšie teórie sformovali v Popperovom ponímaní „falošní proroci“ Hegel, Marx a ich nasledovníci. Vytvorili systémy uzavretého historizmu, ktoré podľa Poppera nemožno chápať vážne, ale iba obrazne. Svet a jeho vývoj je omnoho zložitejší, ako si ho vieme predstaviť, nesmeruje k jednému cieľu a celé ľudstvo nenapreduje k nemu rovnako. Aká bude budúcnosť, to nevie nikto z vedcov ani filozofov s istotou predvídať, každá prognóza je omylná, pretože naša ľudská prirodzenosť je nedokonalá. Práve z tohto poznania by mala vyplynúť aj naša skromnosť, naša tolerancia a náš záujem o zlepšenie vlastných dejín tým, čo je v našej moci.

Popper už v čase druhej svetovej vojny vo svojom pokojnom zátíši na Novom Zélande mal najväčšie obavy z autoritatívnych režimov, z jedine správnych metód a zo silných vodcov, ktorým masy málo vzdelaných a sfanatizovaných ľudí v spoločnostiach ľahko podliehajú. Z týchto úvah vyplynuli aj jeho hlboké úvahy o tom, čo by sme mohli robiť na odstránení práve tohto zla, ktoré vždy visí nad ľudstvom ako Damoklov meč. Tomuto problému venuje prekrásnu štúdiu, ktorá je vyústením jeho princípu falzifikácie do nevyhnutnosti tolerancie, ([1], 103) Vznikla pod ťarchou spomienky na smrť blízkych priateľov aj všetkých nevinne umučených ľudí vo fašistických táborech. Museli umrieť len preto, lebo tak rozhodol fanatický kolektív držiteľov moci na základe falošných ideí o sebe a tých druhých, iných. Bolo možné alebo je možné zabrániť v budúcnosti takýmto kataklizmám? – kladie si Popper otázku.

Filozofi a intelektuáli môžu, pravda, riešiť tento problém len v polohe teoreticko-etickej a riešili ju vždy v rámci svojho celkového systému. Voltaire, otec klasickej tolerancie, kladol dôraz pri obrane netolerovaných – iných tak, že na základe prirodzeno-právnej teórie vyvodzoval nevyhnutnosť odpúšťať, tolerovať chyby každému človeku, lebo všetci sme omylní a mylíť sa je ľudské. Popper ide ďalej, operujúc dôsledkami, ktoré pre postoj omylnosti človeka vyplývajú z falzifikačného princípu. Ranú podobu tohto princípu vyslovili s predstihom takmer 25 storočí Xenofanes a Sokrates, ku ktorým sa Popper prihlásil ako k svojim učiteľom. Časová vzdialenosť od zrodu tohto významného názoru je pre Poppera mementom, že pri probléme tolerancie treba počítať s neodstrániteľnosťou omylnosti ľudí ako s dôsledkom ich ľudskej

prírodzenosti. Z falzifikačného princípu súčasne vyplýva, že nie všetky omyly sú rovnako zlé a že nemajú rovnako netolerantné dôsledky. Pravda, túto skutočnosť odhalíme až vtedy, keď omyl budeme chápať ako moment procesu hľadania pravdy, lepšie povedané, približovania sa k pravde.

Tu je rozhodujúce, či omyl alebo domnienka je v pozitívnom vzťahu s princípom približovania sa k pravde. Proces falzifikácie, ktorý vlastne znamená povinnosť omyly pokiaľ možno vyhľadávať a zbavovať sa ich tým, že ich odhaľujeme, diskutujeme o nich, korigujeme ich nedostatky alebo sa ich celkom zriekame. V procese približovania sa k pravde je dôležitá otvorenosť k slobodnej a nepredpojatej kritike, ktorá na úrovni overovania nepokladá za lepšiu alebo horšiu nijakú hypotézu. Tolerancia predpokladá, že súťažiacie teórie, názory, poznatky, o ktoré ide, podliehajú tým istým podmienkam a že o výsledku väčšej či menšej omylnosti rozhodne hľadisko princípu blíženia sa k pravde. V takomto zmysle má tolerancia svoje opodstatnenie byť lakmusom nielen noetického postoja, ale aj postoja etického, prejavujúceho sa v tom, že človek svoju neznášanlivosť k iným názorom, ľuďom, politický programom a podobne nezakladá len na náhodnom náhľade alebo iracionálnom postoji, ale koná v zhode s objektívnym poznaním, vedomý si dôsledkov, ktoré z falošného postoja vyplývajú.

Každá teória, ktorá má už teoreticky hypotetickú povahu, má objektívne väčšiu hodnotu ako subjektívna istota, ktorá pre väčšinu ľudí, vzdialených problémom odhaľovania pravdy, zostáva po celý život jediným pocitom istoty vôbec. Preto konajú zväčša na základe starých princíпов a podliehajú vplyvom sugestívnych okolností alebo autorít. Tieto zložité vzťahy medzi autoritou racionálne regulatívnou, ktorou disponuje objektívne vedenie, kriticky už revidované, a autoritou starého typu tzv. istých a absolútnych právd, ktoré sa človeka zmocňujú osobne, musíme mať stále na pamäti. Od intelektuálov a najmä pedagógov sa vyžaduje veľká trpezlivosť naučiť človeka tomu, že sám ako omylný a pravdu hľadajúci musí sa súčasne učiť zbavovať svojich omylov i na omyloch iných. Presvedčenie, že to, čo vieme, je „nič“ oproti tomu, čo nevieme, bdelosť nad faktom, že vieme o svojej omylnosti aj možnosti ju korigovať vo svetle objektívneho poznania, znamená začiatok víťazstva, trpezlivosti a tolerantnosti. Oproti skepticizmu, ktorý je oprávnené spojený s neistotou vyplývajúcou z omylnosti človeka ako jeho trvalého stavu, je to dosť málo pre toho, kto verí iba istotám. Ale je v tom aj istá dávka optimizmu vyplývajúca z možnosti trvalej falzifikácie omylov, optimizmu, ktorému sám Popper robil celým svojím dielom významné plaidoyer.

LITERATÚRA

[1] POPPER, K. R.: *Offene Gesellschaft – offenes Universum*. Wien, Franz Deuticke Verlagsgesellschaft m.b.H. 1982.

PhDr. Elena Várossová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR